

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАСАДНИЧИХ ПЕРЕДУМОВ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МОЛОДІ*

Оксана ГУМЕНЮК

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
старший науковий співробітник
Інституту соціальної
і політичної психології АПН України, м. Київ
Copyright © 2008

У статті за допомогою принципу кватерності методологічно обґрунтовуються базові передумови становлення громадянської відповідальності молоді, а саме: громадянське суспільство – громадянська свідомість – громадянська самосвідомість, а також аргументується їх онтична взаємозалежність.

Сьогодні проблема формування громадянської відповідальності молоді, ускладнюючись суперечливими процесами становлення українського державотворення, є актуальною, оскільки пов'язана із процесами демократизації та гуманізації усіх сфер суспільного життя країни. Вона вдало висвітлена як у “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” (М.Й. Боришевський, О.В. Сухомлинська та ін.), так і в “Концепції громадянської освіти в Україні” (І. Жадан, Л. Мисик та ін.).

Відомо, що важливою сприятливою умовою становлення громадянської відповідальності молоді є наявність *громадянського суспільства і демократичної держави. Громадянське суспільство єднає людину і державу, створює передумови для задоволення її матеріальних і духовних потреб, особистих та суспільних інтересів. Водночас воно “здатне бути опонентом і партнером держави, створювати простір для громадянської ініціативи та виступати важливою сферою соціалізації індивідів”* [5, с. 46]. “Громадянське суспільство, на відміну від політичних структур, керується у своїй поведінці та діяльності проти-

Дослідження здійснене в рамках колективної науково-дослідної теми
“Соціально-психологічні чинники активізації політичної участі молоді”
лабораторії політичної участі Інституту соціальної і політичної психології АПН України.

лежно іншими мотивами, ніж представники держави. Серед цих мотивів, щонайперше, вирізняються моральний, науковий і навіть релігійний” [3, с. 82]. У їхній сукупності функціонує виробничо-правова діяльність, яка смислово збагачує різні форми людської активності, визначає головні напрямки докладання громадянами фізичних, розумових і моральних зусиль.

У будь-якому разі громадянське суспільство не уподібнюється з державою і водночас не існує без останньої як її своєрідна опозиція. Воно є “суспільством громадян, котрі мають права і свободи, охоплює сукупність інститутів і відносин як наслідок діяльності людей, спрямованої на задоволення їхніх інтересів і потреб; це політична спільнота людей, які беруть участь у формуванні органів державної влади, впливають на визначення політики держави і здійснюють над нею контроль” [5, с. 47]. Натомість *державою* – це “тип політичної організації” [Там само, с. 54], що утримує систему політичних норм і згуртовує населення, котре живе на певній території та підкоряється політичній владі. Причетність до держави з’являється у людини завдяки набуттю статусу громадянства. У широкому розумінні слова *демократична держава* – це така форма суспільного правління, у якій влада реально належить народу, точніше його найкращим представникам; тоді суб’єктом делегованої влади є народ, що у випадку з Україною залишається стратегічним наміром.

Загалом слово громадянин походить від російського “гром” та українського “грім” й позначає соціального індивіда, котрий пробуджується задля спільної, загальної справи. У цьому сенсі, коли людина стає громадянином, який відповідає за все що відбувається довкола, то в його особі, через здійснювані поведінку, діяльність, спілкування і вчинки, й просинається “клітинка” громадянського суспільства. Так утверджується громадянськість, котра передбачає відповідальність як суб’єкту дотичність кожного до багатоаспектного щоденного життя країни.

За умов існування повноцінного громадянського суспільства і демократичної держави молоде покоління мало б змогу формувати та виявляти високий рівень громадянської свідомості та самосвідомості, а отже, зростала б їхня відповідальність. Таке припущення дало змогу визначити засадничі передумови становлення громадянської відповідальності молоді (*рис.*). Перша – це наявність громадянського суспільства, котре, як відомо, інтегрує індивіда і державу й водночас не отожднюється та не відокремлюється від неї. Воно охоплює ту “масу народонаселення, яка, керуючись, з одного боку, ідеологічними мотивами, а з іншого – щонайголовніше – буденними, тобто правовими, естетичними, науковими, моральними, й становить підґрунтя реального соціального буття” [3, с. 84, 85]. Іншими словами, громадянське суспільство уможливує таку життєдіяльність кожного громадянина, котра своїми цілями, змістом і формами організовує перебіг як суспільного, у т. ч. політичного, повсякдення, так і будь-якої іншої міжсуб’єктної чи міжгрупової взаємодії.

Громадянська свідомість формується у громадянському суспільстві, являє собою властивий людині спосіб ставлення до об’єктивної дійсності і водночас

1 – Громадянське суспільство:

спільнота людей, котрі беруть участь у формуванні органів державної влади, впливають на визначення політики держави, здійснюють над нею контроль, керуються як ідеологічними, так і буденними мотивами

2 – Громадянська свідомість:

спосіб ставлення до системи громадянських цінностей, що регулює різні форми активності (поведінка, діяльність, спілкування, вчинки тощо)

4 – Громадянська відповідальність:

найзагальніша властивість особистості, у котрій інтегровані утворення свідомості та самосвідомості, а також взаємопоєднані такі компоненти, як когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний

3 – Громадянська самосвідомість:

усвідомлення себе як носія громадянських вартостей та ставлення до себе як суб'єкта цих цінностей, котрий активно їх обстоює у процесі суспільного життя

Рис.

Засадничі передумови становлення громадянської відповідальності молоді

форму відображення реальності за допомогою об'єктивованого у слові суспільно виробленого знання, регулює її форми активності та дає змогу передбачати результат своєї дії як усвідомлену мету. Як засаднича передумова, ця свідомість відноситься до фактів, явищ і процесів суспільного життя і допомагає конкретним індивідам, у т. ч. молоді, "орієнтуватися у політичній реальності (пізнавальна функція) і регулювати свої стосунки з оточенням (практична функція)" [5, с. 165].

Примітно те, що громадянська самосвідомість студентської молоді фокусується навколо процесів усвідомлення "себе як носія громадянських цінностей та ставлення до себе як суб'єкта цих вартостей" [7, с. 10]. Процес їхнього самоусвідомлення здійснюється переважно на особистісному рівні виконання громадянських завдань та соціальних дій, а також взаємодії з іншими, у результаті чого й виникає усвідомлене ставлення молодшої людини до власних потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок, дій і вчинків. Крім того, "розвиток свідомості й самосвідомості, – пише Г.С. Костюк, – є неперехідною умовою становлення людини як соціальної істоти..." [4, с. 142]. У зв'язку з цим С.Л. Рубінштейн стверджує, що важливим моментом,

котрий центрується в контексті психологічного вивчення особистості, є проблема самосвідомості, оскільки від рівня її сформованості залежить те, якою мірою вона буде відповідальна за свої вчинки [6, с. 776–777].

І, насамкінець, укажемо ще на одну залежність: розвинута *громадянська відповідальність* дає змогу кожному внутрішньо зростати, творити власну долю і долю своєї країни. Вона постає як *найзагальніша властивість особистості*, в котрій поєднані утворення свідомості та самосвідомості, інтегровані всі її психічні функції та взаємодоповнюються не три, а чотири компоненти (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний) [див. 1]. Зокрема, перший, у феноменології вияву громадянської відповідальності студентської молоді, активізує перебіг *інтелектуально-пошукової активності*, другий – характеризує *готовність діяти* у конкретній ситуації та сприяє усвідомленню актуальних громадянських потреб, третій – забезпечує функціонування конкретної *практичної активності*, системи *ставлень* до виконання обов'язків, четвертий – продукує *самоусвідомлення* себе як людини, котра керується, приймає до зреалізування та готова розповсюджувати громадянські цінності на фоні власної внутрішньої свободи не лише як суб'єкт цих вартостей, а й як особистість та індивідуальність окремих світоглядних моделей поведінки і діяльності.

Отже, правомірність функціонування чотирікомпонентної структури громадянської відповідальності студентської молоді та аргументованість її засадничих передумов суголосні із юнгіанським принципом кватерності. “Кватерність... має структуру 3+1, у якій один з елементів займає особливе положення або має порівняно іншу природу... Саме четвертий, доповнюючи тих три, робить їх чимось єдиним, символізуючи Універсум” [2, с. 36–38]. У нашому випадку таким завершальним елементом є громадянська відповідальність (*див. рис.*), а морально-духовний компонент – її вершинне утворення.

1. Гуменюк О. Психологічний аналіз громадянської відповідальності особистості // Психологія і суспільство. – 2007. – №4. – С. 81–92.
2. Донченко О.А., Романенко Ю.В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). – К.: Либідь. 2001. – 334 с.
3. Комісаров В. Громадянське суспільство: видкокола істини чи форма політичної маніпуляції / Психологія і суспільство. – 2007. – №1. – С. 81–85.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколенко. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
5. Разозін М.П. Демократія від А до Я: словник-довідник. – Донецьк: Донбас, 2002. – 203 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: АНП РСФСР, 1946. – 704 с.
7. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості: Автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. – К., 2005. – 32 с.

Надійшла до редакції 15.02.2008.